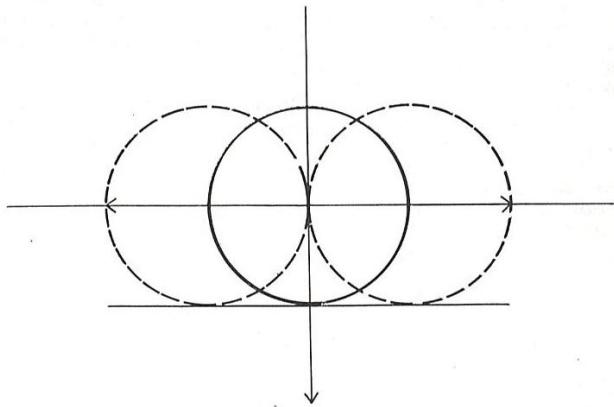
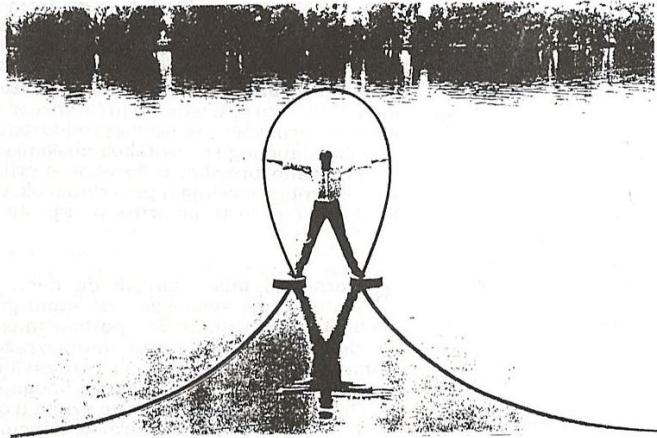

fizika i jezik: u potrazi za savršenstvom

david albahari

A možda je i naš jezik samo asimetrični ostatak nekadašnjeg savršenog jezika? Možda su reči ono što je iz njega odbačeno kao bezvredno? Ali, naš jezik je, isto tako, mera poznavanja našeg sveta, i u budućnosti, uz bolje upoznavanje sveta, verovatno će se proširiti i sam jezik. Možda; utešna je to pomisao, pogotovo za pisca koji neprekidno pokušava da uhvati sebe i, u sebi, svet. I nema ništa osim tih istih, »bezvrednih« reči.

Ako granice našeg jezika doista određuju granice našeg sveta, kao što je negde rečeno, onda smo osuđeni na lagano, dugotrajno udaljavanje od ispravnog razumevanja stvarnosti. Za beskrajno mnoštvo uvek različitih dogadaja posedujemo samo ograničeni, uvek isti broj reči. Ljubavnik, pripovedač, naučnik, šaman i dete dobro znaju nemoć jezika: svako od njih, na svoj način, pokušava nemoguće: da doslovno izrazi stvarnost svog iskustva. I svako se, posle toga, neobavljeng zadatka, vraća u tišinu.

Još davne 1975. godine, odgovarajući na pitanja o lektiri u časopisu *Ulaznica*, napisao sam kratak tekst pod naslovom »Fizika, magija i forma«. Prve dve reči odnosile su se na moju tadašnju općinjenost knjigama *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici* Dejvida Boma i *Transcendentalna magija Elifasa Levija*; treća reč označavala je moju privrženost prozi američkih postmodernista, od Nabokova do Kuvera. Nalazio sam podjednaku lepotu u Bomovim recima da ... postoji ceo jedan novou kome su slučajne fluktuacije neodvojivo način postojanja stvari... i Levijevom načelu »Gоворити значи стварати«. Magija je, u međuvremenu, iščilela iz mene, i kada bih danas pisao takav tekst, njeno mesto u naslovu zauzela bi mistika. Time bi prvo bitni nesklad fizike i magije bio zamjenjen skladom između fizike i mistike, na koji se oslanjaju mnogi savremeni fizičari, uključujući Boma i Kapru. Forma, koja je ostala, predstavlja zajednički element za fiziku i mistiku, a i za samo pisanje. Ona je, u stvari, strogi, nepromjenljivi sistem dozvola i zabrana koji treba da sačuva tačno značenje u trošnoj strukturi našeg jezika. U fizici to mogu da budu jednacine; u mistici, utvrđeni obrasci duhovnih i fizičkih vežbi; u pisanju, nužnost gramatike, sklop rečenice. Ali, njihov pravi smisao ostaje izvan toga: u neizrecivom, nepojmovnom, neprenosivom.

Na kraju dugog eseja »Književnost i nauka«, objavljenog 1963. godine, Oldos Haksli takođe potvrđuje nemoć reči, naglašavajući da jezik nauke i jezik književnosti nikada neće moći adekvatno da izraze datost sveta i našeg iskustva. Haksli potom preporučuje da »veselo prihvativamo tu činjenicu«, i da pisci i naučnici, ruku pod ruku, krenu u nova područja nepoznatog.

Možda se u poigravanju žanrovskim obrascima i narativnim strukturama nalazi nešto od veselosti, ali suočavanje sa nemoćnim jezikom pre budi osećanje uznenirennosti ili gneva. U savremenoj prozi jezik treperi od napetosti, spokojne rečenice gotovo ne postoje, a reči padaju u slapovima. To ne znači da savremeni autori nisu prihvatali Hakslijevu sugestiju — da pišac mora da ima bar osnovni uvid u dostignuća savremene nauke. Od vremena objavljivanja njegovog eseja, u poslednjih tridesetak godina, izleti u specifične oblasti egzaktne nauke postali su jedno od istaknutih obeležja savremene proze, kao u delima *Kalvina*, *Apdajka* ili *Džona Barta*. Ali, veselost u novom, dubljem, istinitijem sagledavanju sveta, proistekлом iz prihvatanja novih naučnih uvida, potisnuta je saznanjem da jaz između stvarnosti svet i njegove predstave sve više raste. Jezik je ne... ibu izdržljivosti. Gotovo sasvim okoštao, on deli

ljudu na dve grupe: u manjoj su oni koji, pod određenim okolnostima, uspevaju da ga prevaziđu, dok znatno veću čine oni koji to nikada ne pokušavaju. Jezik prvima ne dozvoljava da objasne, drugima ne dopušta da razumeju. Tako jezik, prenosilac razumevanja, postaje najveća prepreka razumevanju, zaluđni šum.

Otuda sva, ta frustracija u savremenoj prozi, otuda buka i bes »Energija je večna radost«, govorio je Viljem Blejk, ali ako su energetski kanali zatvoreni, kao što je to nesumnjivo slučaj sa čovekom poslednjih decenija našeg veka, onda energija nije više izvor radosti već potencijalnog razaračućeg i, što je još značajnije, samorazaračućeg dejstva. I kanali našeg jezika su sasvim začepljeni, i trpe strahoviti tenziju. Naš zik je, kao i cesta planeta, na rubu eksplozije, na pragu apokalipse. Ne možemo da zamislimo njihovo propadanje, ali takođe ne možemo da zaislimo nijedan drugi način da od istih delova dobijemo novu celinu: raspad mora da prethodi zaceljivanju, bolest ozdravljenju, mrak svetlosti, ravnodušnost novom, višem smislu.

I naučnik i umetnik posmatraju svet, ali njihovi pravci su suprotni. Naučnik u pojedinačnom traži opšte, dok umetnik iz opštег želi da izvuče pojedinačno. Za naučnika, u jednom pojednostavljenom tumačenju, kralj Lir postaje zanimljiv — uz pretpostavku da je reč o stvarnoj osobi — tek kada skine sva kraljevska obeležja i bude čovek u biološkom ili fiziološkom smislu, dok pisca zanima sve onto što kralja Lira čini drugaćijim od svih ostalih ljudi. Nauku, dakle, ne zanima tkanje kraljevog ogrtića, a pisac će upravo u naherenosti krune ili punačkim prstima otkriti uporišta svojim tumačenjima.

I sve bi bilo sasvim jednostavno kada se niti koje spajaju svet i naučnika, odnosno, umetnika i svet, ne bi ukrštale. Kada bi tekle paralelno, svako bi imao svoje područje, svoj domen izdvojene i strogo ograničene stvarnosti. Ali niti izmedu pojedinačnog i opštег negde se ukrštaju, a njihovi suprotni smerovi upozoravaju umetnika da mora da vodi računa o naučnom, na izgled svupovarnom, činjeničnom sagledavanju sveta, kao što zahtevaju od naučnika da sliku sveta dopuni uvidom umetnika. Odupirati se tom mešanju je uzaludno, pogotovo ukoliko obe strane odustanu od ekskluzivnog prava da tumače svet. Nijedna jednacina ne može da zrazi celokupnost sveta, kao što nijedna umetnička vizija ne može da obuhvati sveukupnost ljudskog duha.

Haksli piše svoj esej u pomirljivom tonu, nastojeći da pomiri glavne zagovornike nepomirljivosti između nauke i književnosti, odnosno umetnosti. Pritom i on naglašava da je glavni cilj Nauke — imaginarne i totalne, dakle, s velikim početnim slovom — u tome da stvorи »monistički sistem« u kojem se »ogromna raznovrsnost sveta« svodi na »nikakvo jedinstvo«, dok se »beskrajni sled jedinstvenih dogadaja« uređuje u »jedan jedinstveni racionalni red«. Možda je to bio stav nauke pre našeg veka i pre razvoja kvantne fizike, a sigurno i danas ima naučnika koji veruju u izdvojenost nauke mimo ostalih čovekovih iskustava, ali posle Ajnštajna i Hajzenberga (bez obzira na njihove naučničke razlike), i niza drugih atomskih fizičara i teoretičara, nauka zauzima prividno skromniji položaj

UMETNOST I NAUKA

»jednakog među jednakima« u dometima ljudskog duha. To je verovatno jedan od glavnih doprinosova savremene nauke: čijenjica da ne postoji hijerarhija u čovekovoj kreativnosti, već samo drugi oblici izražavanja te kreativnosti, koji se nekada pojavljuju kao pesme a nekada kao teorije o nastanku i smrti svemira. Moglo bi se reći da je nauka, pogotovo fizika, načinila ogroman skok kada je priznala da eksperiment ne može da bude bezličan, odnosno, da između posmatrača i posmatranog postoji neposredna veza. Nauka je usvojila nešto što je umetnost već znala: da je svet čula samo segment u celovitom ustrojstvu sveta, i da vrednost izmaštanog i usanjanog nije ništa manja od vrednosti dotaknutog i opaženog.

Za razliku od Haksilevog stava, današnja fizika pothranjuje verovanje u istovremeno postojanje mnogih svetova, upravo zbog činjenice da postoje mnogi posmatrači, odnosno, da nije moguće utvrditi jednu tačku sa koje se pruža tzv. objektivni pogled na stvarnost. Objektivnost je zamjenjena subektivnošću; svet je čovek; ukoliko nema čoveka, nema ni sveta. Konvencionalne podele sveta, kako je primetio *Hajzenberg*, podelje na subjekt i objekt, unutrašnji i spoljašnji svet, telo i dušu, više nisu primenljive. Svet je, dakle, jedan, kako su odavno tvrdili budisti. A takav govor savremene fizike, uočava Haksli, dobro je poznat književnik, jer u njemu prepoznaće ono što vekovima izriču pesnici i misticici, tj. da najviši čin iskustva, ono što nazivamo probudnjem ili prosvetljenjem, podrazumeva ukidanje svih dvojnosti, pa i samog iskustva, jer nakon njega više ne doživljavamo svet izvana, kao nešto drugo, već doista postajemo deo sveta.

Nova fizika, posle ovoga, traži smisao u holističkoj, organskoj slici sveta, dok književnost prihvata načela postmodernizma. Obe promene nastoje, pre svega, da se oslobode prvolinijskog, realističkog sagledavanja sveta, odnosno, postojanja objektivne realnosti. »Ne vidi se zasad kraj otkrivanju novih čestica«, piše *Dejvid Bom*. Drugim rečima, svet je krhka, promenljiva tvojewina, a reč »stvarnost« treba, kako je savetovao *Nabokov*, uvek pisati između znakova navoda.

Insistirajući na nedostatku objektivnosti, na neodređenosti i stvarnosti koja se menja od posmatrača do posmatrača, kvantna fizika kao da zacrtava osnove posmodernističkog pristupa književnosti. Književnost je tako pronašla jedini mogući način da iskoristi nove domete naučne misli, nešto što su druge oblasti umetnosti, poput slikarstva i muzike, odavno iskoristile. Prirodno je, u stvari, da književnost oseti veću bliskost sa teorijskom stranom nove nauke, prepustajući tehnološke inovacije drugim umetnostima, jer se i teropija i književnost dešavaju u jeziku, i sputane su njegovim mogućnostima.

Jezički je samo prividno univerzalan, odnosno, sve dotle dok njegovi korisnici pristaju na utvrđene konvencije. Onaj ko krši konvencije, mora da bude kažnjen. U obnovi realističkog pripovedanja, uzmaklog posle dominacije novih književnih strujanja tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, nazire se takav pokušaj kažnjavanja postmodernističkog postupka koji umesto reda nudi, kako tvrde, haos i nasumičan izbor. Međutim, pravi sukob se odigrava na drugoj ravni: prvi put posle gotovo dve hiljade godina čovek duh stoji pred mogućnošću obnove davno izgubljenog jedinstva, pred ukidanjem razlike između tzv. zapadnjačkog i istočnjačkog načina mišljenja. Ono što Zapad naziva redom samo je drugi naziv za represivno izdvajanje samo jednog od svih mogućih aspekta stvarnog značenja pojava i predmeta. Kvantna fizika i književni postmodernizam, u tom kontekstu, predstavljaju oblik anarchije, nešto što dovodi u opasnost postojanje idealne Nauke u potrazi za čistom, apstraktnom istinom (koju su, naravno, na početku velike zapadnjačke tradicije, započeli stari Grci).

Džordž Stajner, u eseju »Ima li istina budućnost?«, nabrja četiri linije napada na »istinu« — mističku, religijsko—dogmatsku, romatično—egzistencijalnu i relativističku ili dialektičku — koje tvore, kako kaže, »ideološki arsenal onoga što se naziva kontrakurom«, podstiči pobornike »alternativne tehnologije« i mlađe koji odbijaju matematiku i nauku. Za Stajnera, čovek Zapada ima u sebi nešto što ga čini značajnijim od čoveka Istoka, ili s bilo koje druge strane sveta, a to je upravo »opsednutost objektivnom i apstraktnom istinom«, njegova spremnost da traga za tom istinom bez obzira na sve prepreke i opasnosti, čak i ako ga ta potraga odvede u bezizlaznu klopku.

Stajnerov stav ne izražava samo nipođaštavanje prema dometima istočnjačke misli, već zastupa ideju o daljoj fragmentaciji čovekovog duha. Dejvid Bom, kao predstavnik drugaćih pogleda, zagovara ideju o dijalogu između tih kultura bez ikakvih utvrdenih tačaka gledišta. Dakle, sloboden, ne-sputani dijalog koji će tragati za novom kreativnošću u području između istočnog i zapadnog pogleda na svet, i koji će takođe nastojati da ponovo objedinji umetnost, nauku i religiju u želji da stvori novi, viši red funkcionisanja čovekovog uma.

Uknjizi *Slučajnost i nužnost*, biolog Žak Mono kaže: »Bio sam i sam iznenaden kad sam se (...) identifikovao sa molekulom proteina«. Ta rečenica beleži iskustvo kakvo obično nalazimo u iskazima ljudi koji, zahvaljujući vežbama ili psihoaktivnim supstancama, doživljavaju izmenjena stanja svesti. To je mističko iskustvo koje nikakav stvaralački napor ne može da ponovi; dovoljno je uporediti, na primer, priču *Džona Barta* »Noćno morsko putovanje«, u kojem je pripovedač jedan

spermatozoid. Priča o molekulu — ili čak spermatozoidu — ne može da se ispriča našim jezikom, i stoga mora da bude neuverljiva. Bambi može da govori jezikom ljudi, kao što čine drugi junaci animiranih filmova, ali samo zato što ne predstavljaju stvarne životinje već neki nepostojeći ljudski soj. I kao što se u filmovima o stvarnim životinjama one sporazumevaju samo na svoj način, tako bi i priča o molekulu ili jednočelijskom organizmu moral da bude ispričana njihovim jezikom. Za sada, izgleda da ne postoji nikakva druga mogućnost za pripovedanje te priče osim u činu zajedničkog mističkog iskustva. Ukoliko neko želi, nemoć jezika koja prethodi tom iskustvu, ali i sledi posle njega, može se smatrati samo trenutnom nesposobnošću i ograničenošću čovekovog duha i jezika. U ovom trenutku, međutim, jezik predstavlja verovatno najutvrdjeniji totalitarni sistem koji ne haje ni za kakvu budućnost.

Iskustvo Žaka Monoa nalazi tumačenje u jednom segmentu iz dela *Crne rupe: kraj svemira?* *Džona Tejlora*, u kojem on pretpostavlja mogućnost razvoja inteligencije u bićima molekularnih dimenzija. »Takva bića se ne bi služila logikom koljom mi vidimo svet oko sebe: jedna stvar ili jeste ili nije. Oni bi imali daleko širi opseg mogućnosti: jedan dogadjaj se odigrava sa takvom i takvom verovatnošćom. Njihovo doživljavanje mnogo takvih dogadjaja moglo bi tek da ima smisao; pojedinačni dogadjaji ne bi bili od značaja.« Vonegutovi Tralfamadorci, ako se ne varam, na sličan način čitaju svoje knjige, ali u Tejlorovim rečima prepoznajemo i žudnju pisaca da stvore univerzalnu knjigu, tekst koji se ne iscrpljuje čitanjem, formu koja zadovoljava sve forme.

Ipak, bez obzira na razlike u početnim stavovima, zastupnici nauke i književnosti slažu se u jednom: da je užajamno uvažavanje i poznavanje neophodno za dalji razvoj obe strane. Pretpostavljaju da i jedna i druga strana moraju, pre svega, da odustanu od težnje da ih smatraju vrhovnim tumačem sveta, ali i da se pomire sa mogućom činjenicom da ne postoji nikakva krajnja istina, objektivna ili transcendentna. **Žak Mono** je u *Slučajnosti i nužnosti* napisao divnu rečenicu: »Sudbina se piše dok se ostvaruje, a ne pre toga.« Možda je »slučajnost« da ta rečenica tumači i suštinu drevnog kineskog sistema proricanja, koji je sačuvan u *Ji dingu*, ali to pre deluje kao »nužnost« podudara drevnog intuitivnog i savremenog naučnog znanja. Sudbina nam nije unapred data; date su samo njene konstante (nebo, čovek i zemlja u kineskom sistemu; u biološkom sistemu oni takođe čine konstante, s tim što reč »čovek« treba zameniti izrazom »živa bića«); čovek, ili svako živo biće, sam učestvuje u stvaranju svoje sudbine. Svako je odgovoran za svoje postojanje, ali u isto vreme i za postojanje celog svemira. Otuda popularni slogan »malo je divno: u zrnu žita, naime, prebiva kosmos.

Kako, međutim, pisac treba da reaguje na dostignuća nauke koja, jasno, podiže nove mostove između raznih sfera, ali i uništava postojeće? Veliki broj pisaca, pogotovo u XVIII i XIX veku, ali i u našem, piše protiv nauke i naučnih dostignuća, ali još veći broj autora unosi nauku u svoj stvaralački arsenal. Kako odgovoriti na sudar mitova (»sirovog materijala«, kako ih Haksli naziva u svom eseju) i novih uvida i hipoteza? Haksli nalazi duhoviti odgovor u tretmanu slavu u engleskoj literaturi, u kojoj slavuj — kao i u mnogim književnostima širom sveta — igra značajnu ulogu. Od *Arnolda i Kitsa* do *Eliota* uloga se nije previše menjala: slavuj je neumorni romantičar. Ali, šta da radimo danas, pita se Haksli, kada znamo da slavuj ne previra u bolu, strati ili ekstazi, već da bi oglasio svoju teritoriju ili da bi, u pauzi grickanja gusenica kojima se hrani, upozorio rivale da ne pokušavaju nikakav napad?

Ignorisati novo saznanje, smatra Haksli, novi »sirov materijal«, predstavljalo bi čin književnog kukavičluka. Poput *Boma*, on poziva na novu kreativnost u kojoj se istovremeno izražava istina o svetu slavu — »svetu gusenici, endokrinih žlezda i teritorijalne posesivnosti« — i ljudskim bićima koja, iako poznavaju ornitoloske činjenice, uživaju magičnoj lepoti slavuje pesme. Ushit i znanje nisu protivnici, već samo delovi jedinstvene celine.

Današnji svet, veruje savremena fizika, samo je asimetrični ostatak nekada savršenog sveta. »Kada bi simetrije prirode bile doista savršene«, smatra *Hajnc R. Pejgl*, »mi ne bismo postojali.« Fizičar, kao i umetnik, teži savršenstvu simetrije, ali čim pomisli da ga je našao, uvida da u savršenoj simetriji postoji greška. »I upravo ta greška u simetriji poput neophodne omaške na persijskom tepihu, privlači um i daje nam nove nadeveštaje o dinamici sveta.« Ili, na planu pisanja, iznenadni nesklad u strukturi rečenice, promena ritma ili preobražaj forme.

A možda je i naš jezik samo asimetrični ostatak nekadašnjeg savršenog jezika? Možda su reči ono što je iz njega odbačeno kao bezvredno? Ali, naš jezik je, isto tako, mera poznavanja našeg sveta, i u budućnosti, uz bolje upoznavanje sveta, verovatno će se proširiti i sam jezik. Možda; utešna je to pomisao, pogotovo za pisca koji neprekidno pokušava da uhvatiti sebe i, u sebi, svet. I nema ništa osim tih istih, »bezvrednih« reči.

A. Huxley: *Literature and Science*, London, 1970.
D. Bohm i F. D. Peat: *Science, Order and Creativity*, London, 1989.

H. R. Pagels: *The Cosmic Code*, New York, 1982.

P. Gruičić: *Natura i mistika*, Kultura Istoka, 25, G. Milanovac, 1990.
B. Dixon: *From Creation to Chaos*, Oxford, 1989.

W. Gratzer: *The Longman Literary Companion to Science*, London, 1989.

D. Bom: *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici*, Beograd, 1972.
Dž. Tejlor: *Crne rupe: kraj svemira?*, Beograd, 1978.

Ž. Mono: *Slučajnost i nužnost*, Beograd, 1982.

